

Skillingsvisene i Norge 1550–1950

Historien om et forsømt forskningsfelt

Broadside Ballads in Norway 1550–1950

The Story of an Overlooked Research Field

Siv Gøril Brandtzæg

Brandtzæg er forskar i prosjektet *Skillingsvisene, 1550–1950: Den forsømte kulturarven* (finansiert av Noregs forskningsråd). Ho har arbeidsplass ved Institutt for språk og litteratur på Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet.

siv.brandtzæg@ntnu.no

Brandtzæg har vore post doc i prosjektet Enlightenment News ved NTNU og skrive doktorgrad om tidlegmoderne engelsk populærlitteratur og litteraturkritikk. Ho har gjeve ut ei rekke artiklar om engelsk og norsk litteratur- og kulturkritikk, sentimentalitet og kanonformasjonar.

SAMMENDRAG

Denne artikkelen er en akademisk feltrapport som oppsummerer de viktigste årsakene til at skillingstrykkene har blitt marginalisert i norsk litteratur- og medieforskning. Gjennom å vende blikket tilbake i litteraturhistorien, viser forfatteren hvordan fordommer mot kommersiell folkelitteratur har preget resepsjonen av skillingsviser fra 1700-tallet og helt inn i vår tid. Artikkelen gir en oppsummering av skillingsvisenes viktigste sjangertrekk og argumenterer for at det hybride aspektet ved skillingstrykkene gjør dem til en unik sjanger i norsk litteratur- og mediehistorie. Ved å beskrive hvordan skillingsviseprodusentene benyttet seg av åpenbart salgsfremmende virkemidler, viser artikkelen også hvordan sjangeren kunne få den utbredelsen den har hatt i fire hundre år. Forfatteren argumenterer avslutningsvis for at et fremtidig forskningsløft på denne neglisjerte sjangeren i norsk litteratur- og mediehistorie avhenger av en storstilt digitalisering av de vanskelig tilgjengelige trykkene.

Nøkkelord

skillingsviser, kanonformasjoner, hybridsjanger, kommersiell litteratur, trykkehistorie, digitalisering

ABSTRACT

This state-of-the-field article summarizes the main reasons why broadside ballads («skillingsviser») have been marginalized in Norwegian research. By providing some examples from past academic practices, the article seeks to unravel the prejudices that have dominated the reception of broadside ballads from the eighteenth century onwards, and how this is tied in with negative attitudes towards commercial literature. The article gives a summary of the most important generic features of the broadside ballad, and it argues that their hybrid and transmedial qualities make them unique in the history of Norwegian literature and media. Through describing the way in which the producers of broadside ballads made use of commercial devices, the author also explains why the genre maintained its high circulation and popularity for more than four hundred years. In the concluding sections of the article, the author argues the importance of making the inaccessible broadside ballads digitally available in order to ensure future research into this neglected genre.

Keywords

Broadside Ballads, Street Literature, Canon Formations, Commercial Literature, Print History, Digitization

En liten trykksak med sprøtt, falmet papir bærer følgende tittel i fraktur på omslaget:

En Nye Viise, om den ulykkelige hændelse som tildrog sig i Aaret 1779 den 12te April, da trende Brødre fra Gaarden Julstad paa Inder-Øen reyste i Baad til Saugen, paakom dem et stærk Veyr, som hvelvede Baaden, hvorved den Eene af dem kom bort, men de Tvende bleve reddede og kom med Livet tilbage; hvilket Viisen udførligen beretter.¹

Ulykken i Trøndelag i 1779 var liten i omfang, og den fins ikke gjengitt i aviser fra perioden. Den eneste tilgangen vi har til denne historien er i en *skillingsvise* fra Gunnerusbibliotekets spesialsamling i Trondheim. I den samme samlingen, og i andre arkiver rundt om i landet, ligger lignende tekster som beskriver dramatiske sjøferder og forlis langs den værharde norskekysten. I arkivene fins også en mengde kjærlighetsviser som skildrer hemmelig elskov i en tid hvor fornuftsekteskapet dominerte; emigrantviser fra perioden hvor nordmenn var lykkejegere på flukt fra fattigdom; skjemteviser som gjør narr av autoriteter; rallarviser som skildrer arbeidernes slit under krevende arbeidsforhold; religiøse viser som maner til gudfryktighet i harde tider; forbryterviser som skildrer mord og andre lovovertrедelser; tiggervisier og blindviser som beskriver tragiske livsskjebner for marginaliserte samfunnsgrupper. Listen over skillingsvisenes tematiske nedslagsfelt er omfattende, og tekstenes sosiale og politiske samfunnsrelevans er slående. Likevel har forskningen på disse tekstene i Norge kommet såpass kort at vi må stille det helt grunnleggende spørsmålet: Hva er en skillingsvise?

1. Hentet fra spesialsamlingene ved Gunnerusbiblioteket, NTNU i Trondheim (V box 31: 908). De fleste eksemplene i denne artikkelen er hentet fra denne samlingen, hvis ikke annen kilde er oppgitt. «V box» viser til den fysiske lokasjonen til hvert enkelt trykk i Gunnerussamlingen.

En
Nye Viise,

om den

ulykkelige Hændelse,

Som tildrog sig i Aaret 1779

den 12te April,

da

Trende Brødre fra Gaarden Julstad
 paa Jnder-Den reyste i Baad til Saugen,
 paaKOM dem et stærk Veyr, som hvelvede
 Baaden, hvorved den Gene af dem kom
 bort, men de Tvende bleve reddede og
 kom med Livet tilbage;

Hvilket Viisen udforkligen beretter.

Sammensat af en Ungkarl ved Navn

Gunder Taarber, en Gjørstad.

Singes med Melodien:

Jesus søde Hukommelse, &c.

Trykt i samme Aar.

[Thiem 1779]

V. box 31:908

Skillingsvisene er en unik del av vår folkelige kulturarv, og de er blant de eldste trykksakene som fins bevart i Norge. Når danske Tyge Nielsson (1610–1687) etablerte det som skulle bli det første trykkeriet i Norge, var den religiøse skillingsvisen «En Merckelig Viise om den yderste Dommedag» (1643) en av de første tre publikasjonene fra hans trykkpresse.² Forut for trykkpressens etablering i Norge sirkulerte skillingsviser som fellesskandinavisk kulturstoff med røtter helt tilbake til midten av 1500-tallet.³ Produksjonen av skillingstrykk vedvarte til 1950-tallet, men formidlingen har blitt videreført langt inn i vår tid.⁴ Men selv om skillingsvisene har sirkulert i Norge i mer enn 400 år, har historikere i liten grad omtalt disse tekstene som en egen *sjanger*; snarere har skillingsvisene blitt definert ut ifra et spesifikt trykkeformat med en spesiell distribusjonsmetode – og både i Norge og Sverige har derfor termen «skillingstrykk» vært foretrukket.⁵ Et skillingstrykk er en samlebetegnelse på små, sangbare tekster trykt på billig papir, som ble kolportert og solgt for en skilling eller to. Trykkene bestod av ett eller flere ark som var brettet slik at de målte omtrent 11 x 17cm, en halv sides størrelse, og telte som oftest fra fire til åtte sider. Skillingstrykkes tittelsider er lett gjenkjennelige, med bruk av illustrasjoner, dekorative typer i fraktur (frem til 1900) og lange, narrative titler. De fleste trykkene er heftet, men ikke innbundet, mens en del av trykkene har havnet i visebøker hvor de er sidestilt med religiøse viser og salmer, middelalderballader og kortere prosatekster.⁶ Slik sett kan skillingstrykkene defineres innenfor en bredere kategori av visetekster, og de har dessuten likhetstrekk med andre små trykksaker fra den tidligmoderne perioden.

I det følgende vil jeg imidlertid argumentere for at skillingsvisene representerer en egen sjanger i norsk litteraturhistorie, og jeg vil bruke termen *skillingsvise* i stedet for skillings-

2. Ifølge Melhus (1943) er visen en av totalt sju trykksaker som har overlevd fra Nielssøns hånd (14, 16). Se også Hognestad 2000; Jacobsen 1983 og Eriksen 1986. De fleste bibliotekene i Norge mangler oversikt over sitt skillingsvisemateriale, og per i dag er det derfor uklart om denne visen befinner seg i et norsk arkiv eller om den kun fins bevart i Danmark.
3. De eldste skillingsvisene i Gunnerusbibliotekets arkiv er to danske viser fra henholdsvis 1558 og 1593; begge er titulert som «Viser» og fins kun bevart i denne samlingen. 1600-tallsvisene i Gunnerussamlingen er trykt i København, men flere av dem omhandler norske forhold, og man kan derfor anta at de har sirkulert i Norge i den tidligmoderne perioden. Se for eksempel København-trykket «Medlidende Christnes tillige med Trundhiems Byes ynckelige Klage-Viise offver hendis jammerlige Undergang aff Ildebrand dend 19. Aprili 1681, og Svar derpaa aff Gud ...» (V box 28: 839).
4. Produksjonen av skillingsviser i Norge vedvarte til etter andre verdenskrig, om enn i mindre omfang etter 1940. Det yngste skillingstrykket i Gunnerussamlingen er Arne Svendsens «Ung Hjalmar og skjøyten. En sørgelig vise med lykkelig ende» fra 1951, som omhandler Hjalmar Andersens fall på 10 000 meteren under EM på skøyter i 1951 (Molde 1981, xiv).
5. Motstanden mot å kategorisere skillingsviser som en egen sjanger er merkbar både innenfor norsk folkloristikk og innenfor litteratur- og musikkvitenskap: «Skillingstrykk er ikke noen enhetlig sjanger. Det er et *medium*, selve trykksaken med noen siders visetekst», skriver forfatterne av læreverket om folkemusikk, *Trollstilt* (Aksdal, Buljo og Løken 1998, 128). I innledningen til samlingen *Vestfoldhistorie for en skilling* (1841–1951) skriver Stein Storsve: «Skillingsviser er ingen egen visekategori, men en benevnelse på en utgivelsesform» (2002, 7). I Sverige har man vært mer tilbøyelig til å betegne skillingsviser som en egen sjanger, men her foretrekker de fleste forskere «skillingstrykk»: Termen er brukt i de eldste vitenskapelige artiklene om skillingsviser på svensk, av Ewert Wrangel (1894 og 1895), og sjangerbegrepet ble videreført av nestoren innenfor folkeviseforskningen, Ulf Peder Olrog (1957/2011) og har derfra fått fotfeste i moderne forskning. Se for eksempel Ramsten, Strand og Ternhag (2015) og Strand (2016). I Danmark har man vært mer tilbøyelig til å bruke begrepet skillingsviser, jfr. for eksempel Piø 1969.
6. *Peder Rafns Visebog 1583–1634* er ett av flere eksempler på en slik visebok. Den ble trykt i København i 1640 av en privat samler. De fleste av visene er av dansk opprinnelse, men viser skrevet av nordmenn er også representert, blant annet «Fire Nye Viiser», åndelige skillingsviser skrevet i 1630 av presten Peder Rasmussøn fra Volda (Dahl 1986, 9).

trykk. En skillingsviser er ikke et hvilket som helst trykk: Det er en litterær tekst som er preget av muntlig overlevering; den tituleres ofte som en «vise» på tittelsiden, og versene (som regel skrevet i bunden form) er ment å synges. Det performative aspektet er altså innskrevet i selve teksten og nært knyttet til skillingsvisenes distribusjonsmetode og tradering. En inkludering av det performative innebærer også at vi kan betrakte skillingsvisene som den kanskje viktigste *hybridsjangeren* i norsk litteraturhistorie. Og det er nettopp kombinasjonen av poesi, musikalsk fremføring og (for mange av visene) nyhetsformidling som kan forklare visenes lange utbredelse. På 1600- og 1700-tallet fungerte skillingsvisene som en nyhetskilde for allmuen, spesielt for dem som manglet leseferdigheter. Selv etter avispressens etablering, i midten av det attende århundret, fortsatte man å publisere, distribuere og fremføre skillingsviser, som altså eksisterte vis-à-vis andre, mer offisielle nyhetsformidlere – en interessant parallell til den konkurransen moderne trykte aviser møter fra nyhetsformidling gjennom sosiale medier i dag. Skillingsstrykkenes overveldende utbredelse – med hensyn til distribusjon, tidsmessige utstrekning i 400 år, og geografisk spredning fra nord til sør og på tvers av de skandinaviske landegrensene – gjør dem dessuten til en av de mest populære sjangerne som noen gang har eksistert her til lands.⁷

Til tross for sin betydning i litteratur-, medie- og musikkhistorien, har skillingsvisene blitt stemoderlig behandlet i norsk forskningssammenheng. Sett i forhold til Sverige, Danmark, England, Nederland og USA,⁸ hvor akademikere på tvers av fag i mange tiår har interessert seg for sjangeren, har det kun blitt skrevet en håndfull artikler om skillingsviser i Norge – de fleste av dem publisert som korte innledninger til visesamlinger for et allment publikum på 1970- og 80-tallet.⁹ Det fins ikke en eneste bok om sjangeren, og det er ikke avlagt noen doktorgrad om norske skillingsviser. Visene har fått forsvinnende liten plass i oversiktsverker om norsk litteraturhistorie,¹⁰ og tekstene har aldri inngått i et større forskningsprosjekt. Skillings-

7. Det fins ingen kilder som oppgir opplagstall på norske skillingsstrykk. Her trengs det altså en større historisk undersøkelse med utgangspunkt i annonser i aviser som kan ha oppgitt opplagstall samt studier av forlagsdokumenter. I mellomtiden kan vi, med forbehold om ulik befolkningsstørrelse, støtte oss på forskning som er gjort i våre naboland. Eva Danielson oppgir 5000–20 000 som vanlige opplagstall for svenske skillingsstrykk fra sent 1800-tall og frem til 1930-tallet, men hun har også eksempler på enkeltstående skillingsviser trykt i mer enn 100 000 eksemplarer (2015, 27). Iørn Piø estimerer at 10 000–20 000 var et vanlig opplagstall for skillingsviser i Danmark på starten av 1800-tallet, men også han skriver at tallet var betraktelig høyere for spesielt populære trykk (1969, 37).
8. For en oversikt over den viktigste forskningen på den engelske skillingsvisetradisjonen, se bibliografien til prosjektet *Early Broadside Ballads Archive*: <https://ebba.english.ucsb.edu/page/criticism-bibliography>. I Sverige startet skillingsviseforskningen med Ewert Wrangels artikler (1894 og 1895), og pionerarbeider av Olrog 1957 og Jersild 1975; i nyere tid er det arbeidene til Karin Strand (2016) som utmerker seg. I Danmark er fortsatt Iørn Piøs doktoravhandling om skillingsstrykk fra 1969 eksempel på et solid bidrag innenfor nordisk skillingsviseforskning.
9. De viktigste norske samlingene av transkriberte viser som inneholder korte innledninger om skillingsstrykk er Eriksen 1981, Elin Prøysen 1973 og 2007, Amundsen og Kvideland 1975, Eggen 1981, Solberg 1996 og Storsve 2002. Det fins også noen bøker hvor skillingsviser inngår i en bredere undersøkelse av folkelige viser, se for eksempel Gjøstein Blom 1977, og enkeltartikler som diskuterer spesifikke undersjangre av skillingsviser, for eksempel Espeland 2007, Alver 2003 og Kjus 2010. Willy Dahl innleder sin bok *Trivialiteter: Fra Den norske masselitteraturs historie* med et kort kapittel om skillingsvisene (1986, 9–18). Det er også skrevet en hovedoppgave om norske skillingsviser (Eriksen 1986) og en masteroppgave (Gunnes 2008).
10. Skillingsvisene er ikke omtalt i Bull, Paasche, Winsnes og Houms 6-bindsverk *Norsk Litteraturhistorie* (1923–1955) eller Beyer og Beyers *Norsk litteraturhistorie* (1970). I de åtte bindene av monumentalverket *Norges Litteraturhistorie* (red. Beyer), brukes det kun fire sider på skillingsviser (bind 3, 568–571), og i det nyeste oversiktsverket, Per Thomas Andersens *Norsk litteraturhistorie* (2012, 1. utgave 2001) er ikke skillingsviser omtalt. Selv Willy Dahl, den eneste norske litteraturhistorikeren med bred kompetanse på populærlitterære sjangre, vier kun tre sider til skillingsvisene i sitt 3-bindsverk om *Norges Litteratur* (1981, bind 1, 47–49).

visene har heller ikke vært gjenstand for kuratorvirksomhet i biblioteker eller museer. Vi kan kort og godt fastslå at det ikke er noen akademisk tradisjon for å studere disse unike tekstene i Norge. Et viktig spørsmål er *hvorfor* det er så stor diskrepans mellom sjangerens faktiske historiske betydning i norsk kulturarv, og forsømmelsen av sjangeren i norsk academia.

Denne artikkelen er et forsøk på å svare på dette spørsmålet. I det følgende vil jeg presentere en *state of the field*-analyse; en akademisk feltrapport som vender blikket tilbake til kulturhistorien og -kritikken for å oppsummere de viktigste årsakene til hvorfor skillingsvisene er marginalisert i norsk forskning. Artikkelen gir også en oversikt over de viktigste skillingsstrykkarkivene, og gir en tentativ innføring i skillingsvisen som sjanger: Trykkenes iøynefallende paratekstuelle apparat; de viktigste formelle og tematiske trekkene ved visene; produksjons- og distribusjonsmåte, og visenes tradering og rolle i muntlig kultur. Endelig vil jeg vende blikket fremover og presentere noen forslag til hvordan forskere kan nærme seg sjangeren i fremtiden. Ved å vise hvordan det store, nasjonale korpuset av skillingsviser er forsømt også på kuratornivå, argumenterer denne artikkelen for en storstilt digitalisering av bibliotekenes skillingsvisearkiver.

FOLKLORISTISK FORBIGÅELSE, BORGERLIG FORDØMMELSE OG AKTUALITETENS FORBANNELSE

En mulig historisk årsak til at skillingsstrykkene har fått sparsom akademisk oppmerksomhet, er at visene ble forbigått under dugnaden med innsamling av nasjonal kulturarv på midten av 1800-tallet. Den innflytelsesrike historikeren P. A. Munch utelot skillingsvisene fra sin samling av *Norske Viser og Stev i Folkespråket* fra 1848 fordi skillingsvisene ikke ble regnet som verdifull folkearv eller som autentiske uttrykk for «folkeånden».¹¹ Litt spissformulert kan vi si at skillingsstrykkene ble målt mot middelalderballadene og funnet for lette, estetisk og kulturelt, til å bli bevart, nedskrevet og omtalt som en del av det store nasjonsbyggingsprosjektet. Historikernes ekthetsnorm – ideen om at en folkevise skal ha sitt opphav i middelalderen og helst bestå av to- eller firelinjede strofer med refreng – fikk prege historikernes og litteraturviternes syn i samtiden og ettertiden. Her må vi imidlertid presisere at den utelatelsen av skillingsvisene som folkloristene stod for, primært gjaldt de eldste tekstene, trykket på 1600- og 1700-tallet. Det er forståelig at folkeminnegranskerne og -innsamlerne så bort fra trykkene som ble produsert i deres egen samtid, siden deres prosjekt var å samle inn og bevare *historisk* materiale. Og hvis vi ser det store skillingsvisekorpuset vi har bevart under ett, så er det nettopp andre halvdel av 1800-tallet som er gullalderen for skillingsvisene, dens *anni mirabiles*.¹² Den store produksjonen av viser forløp altså parallelt

11. Jørgen Moe inkluderte skillingsviser i den første samlingen av norske folkeviser fra 1840, men da P. A. Munch utgav en «forbedret» andreutgave i 1848, var skillingsvisene rensket bort til fordel for en mer rendyrket samling av middelalderballader og mer høyverdige folkeviser. Torunn Eriksen (1986) redegjør for den folkloristiske forbigåelsen på ss. 9–20.

12. Av de 450 trykkene som er datert i Gunnerussamlingen er 300 trykket på 1800-tallet, hvorav 217 i perioden 1850–1900; det fins fem trykk fra 1600-tallet og 95 trykk fra 1700-tallet (Molde 1981, xvii). 745 av trykkene har ikke angitt trykkeår, så antallet trykk innenfor alle decennier er mye høyere, og anslagsvis vil de fleste av disse udaterte visene være 1800-tallstrykk. Når det gjelder andre arkiver – Folkeminnesamlingen, Nasjonalbiblioteket, og Væringsaasens samling – så mangler disse institusjonene oversikt over trykkeår på skillingsvisene, men Line Esborg (leder for Norsk Folkeminnesamling), Astrid Nora Ressem (Nasjonalbiblioteket) og Hilde Joramo (Væringsaasens samling) har antydning at majoriteten av deres skillingsviser er trykt på 1800-tallet, med hovedvekt på andre halvdel av 1800-tallet.

med folkeminnegranskernes innsamlingsprosjekter, og av den grunn kan vi langt på vei frikjenne den folkloristiske forbigåelsen.

Nedvurderingen av skillingsvisene i norsk, og også nordisk, litteraturhistorie har imidlertid ikke kun handlet om estetiske avveininger. Et annet vesentlig historisk incitament er klassemotsetninger og sosial posisjonering fra 1700-tallet og fremover. Ifølge den danske skillingsviseforskeren Iørn Piø (1969) var skillingsvisenes tematiske nedslagsfelt og litterære uttrykksform på kollisjonskurs med den voksende middelklassens opplysningsidealer, hvor kulturelle uttrykk skulle bidra til å bekjempe moralsk og åndelig forfall. I en rekke avisartikler og debattinnlegg fra 1700-tallet og fremover, fikk skillingsvisene benevnelse som plasserte dem lavest på rangstigen i et litterært hierarki: Visene var vulgær «gateposi,» lettvinde «allmueviser» og nedrige «tjenestepikesanger» (Piø 1969, 92–120). Så sterk var motstanden mot skillingsviser fra borgerskapets ledende kulturelite at det ble utstedt forbud mot produksjon og tradering av skillingsviser i Danmark i 1806 (Piø 1969, 40).

I Norge fins det hittil lite forskning som kan underbygge at lignende holdninger sirkulerte blant middelklassen her på berget. Men med tanke på de sterke kulturelle båndene mellom Danmark og Norge på denne tiden – hvor skillingsvisene sirkulerte som felleskandinavisk kulturstoff – er det likevel sannsynlig at slike oppfatninger også dominerte norsk offentlighet. Utover på 1800-tallet ble det gjort flere forsøk på å foredle og forfine sjangeren, slik at visene ble tilpasset borgerskapets oppfatning av hva allmuens kultur burde bestå i. I Norge kan Henrik Wergelands oppgjør med de «liddelige» rallarvisene blant steinbryterne stå som et slikt eksempel. I en epistel trykt i 1841, om «Minerne eller Steinbryterne», uttrykker han sin avsky overfor den «svinske Aandsfattigdom og indre Raahet» som steinbryternes egne viser formidler.¹³ Slik Eriksen skriver, dannet dette oppgjøret utgangspunkt for en ny, oppbyggelig vise ført i pennen av Wergeland: «Steinbrytervisen», også kjent som «Nisser og Dverge» (1986, 110). I Danmark var det spesielt Edvard Storm og Selskabet for Efterslægten i København som skrev «gode viser til Afløsning af de slette Sange, som kolporteredes og faldbødes paa Gaderne».¹⁴ Men slik Eriksen påpeker, fikk ikke alltid de forfinede skillingsvisene gjennomslag, for allmuen foretrakk sine egne viser (1986, 20). Foredlingsprosjektene så vel som forbud og ymse negative holdninger tok altså aldri knekken på produksjonen og sirkulasjonen av skillingsvisene. En av sjangerens særtrekk er dens motstandsdyktighet: Skillingsvisetradisjonen styrket seg utover 1800-tallet, trass i ytre angrep på dens eksistensberettigelse.

En annen årsak til forbigåelsen av skillingsvisene i litteraturhistorien, kan være at mange av dem insisterer på en «samtidighet» som er uforenlig med folkevisesjangerens iboende historisitet. Forskere har funnet ut at de middelalderballadene som har holdt seg best gjennom historien, som har blitt mest tradert og studert, er de som tematiserer et stort, allmennmenneskelig tankegods: Kjærlighet og kjærlighetssorg, svik og død – mens de som omhandler konkrete, historiske hendelser har blitt forbigått.¹⁵ Dette synes også å gjelde skillingsvisene. «Alperosen» og «I en sal på hospitalet» blir fortsatt sunget, mens visen om tre brødre som kantret i en båt på Trøndelagskysten den 12. april 1779 ikke lenger er på folkemunne. Det kan altså synes som om *aktualitetsprinsippet* som ligger til grunn for disse

13. Gjengitt etter sitat i Eriksen 1986, 109.

14. Gjengitt etter sitat i Eriksen 1986, 19.

15. Se bl.a. L. Lönnroth 1978, 92–94.

nyhetsformidlende visene har gjort mange av dem «uaktuelle» i dag. Men kanskje er det nettopp disse skillingsvisene som vil være mest interessante for historikere og medieforskere, som da kan undersøke hvordan nyheter eller samtidsaktuelle temaer ble formidlet gjennom skillingsstrykkene vis-à-vis mer offisielle medier slik som den trykte avisen eller tidsskriftet.

Nyhetsvisene er ikke bare viktige kilder til komparasjon av ulike mediers formidling av aktuelle hendelser: I mange tilfeller er også skillingsvisene den *eneste* tilgangen vi har til medieringen av små og store hendelser. Dette gjelder særlig for de norske nyhetsvisene skrevet før etableringen av den trykte avisen, men også etter 1760-tallet er skillingsvisene ofte alene om å formidle små og store nyhetssaker. Det fins altså ingen spor av historien om båtulykken i Trøndelag i aviser fra 1770-tallet.¹⁶ Avisene fra samme tiår har heller ikke rapportert om to henrettelser fra henholdsvis 1775 og 1777, hvor Margretha Nielsdatter Halstad og Dorothea Brynningsdatter fikk hodet satt på stake som straff for barnefødsler i dølgsmål – men hendelsene er skildret i skillingsviser bevart i Gunnerusarkivet: I to nidviser utlegges kvinnenens ugjerninger i detalj, og visene blir slik de eneste vitnesbyrdene om hvordan slike forbrytelser ble mediert til et samtidig publikum.¹⁷ I kraft av sin aktualitet har disse visene relevans som historiske kilder fra en periode hvor den trykte avisen var underlagt streng sensur og dessuten hadde trykktekniske begrensninger. Dette gir bud om at fremtidige studier av nyhetsvisene kan gi forskere nye innganger til å forstå viktige historiske hendelser og sosiale transformasjoner i en gitt periode. Sannhetsgehalten i nyhetsvisene må naturligvis undersøkes i hvert enkelt tilfelle, og her vil studier av historiske ministerialbøker, tingbøker, bergingsjournaler og strafferettslige dokumenter være vesentlige, men på generelt grunnlag kan vi si at detaljene som nyhetsvisene formidler er svært pålitelige.¹⁸ Som Piø skriver, var «aktualitet og troværdighet» skillingsvisens «to væsentlige karakteristika, de vil være og er i mange tilfælde også sande» (1969, 48). Skillingsvisene diskutert ovenfor formidler faktiske hendelser fra 1770-tallet, og alle detaljer om ulykker, ugjerninger og straffer – det være seg dato, sted, antall personer involvert og navn – er korrekt gjengitt.¹⁹

16. Jeg har undersøkt alle utgaver av *Kongelig allene privilegerede Trondhiems Adresse-Contoirs Efterretninger* og *Norske Intelligenz-Seddel* for årene 1778–1780, tilgjengelig i nasjonalbibliotekets digitale arkiv.

17. «En bedrøvet Synderindes navnlig Margretha Nielsdatter Halstads veemodige Klage-Sang, over hendes begangne Barne-Fødsel i Dølsmaal, og udøvede Mord paa sit eget Foster; hvorfor hun er dømt til at miste sit Hoved, som skal sættes paa Stage, men Legemet nedgraves i Jorden; hvilken velfortiente Straf hun skal udstaae ved Steenberget uden for Trondhiem i Februarii Maaned 1775» (trykt i Trondheim, 1775, V box 35: 1023); «En bodfærdig Synderindes, ved navn Dorothea Brynningsdatter, vemodige KLAGE-SANG over hendes Børne-fødseler i Dølsmaal, og Drab paa trende af dem, det hun har begaaet i ugifte Stand, hvorefore hun er tildømt at halshugges med Øre, hovudet at sættes paa Stage, men Kroppen at nedlægges i Jorden, hvilket skal skje paa Røebergs-hougen sidst i Maji Maaned 1777, med videre, som Viisen ommælder» (trykt i Trondheim, 1777, V box 33: 988).

18. For en diskusjon om bruken av historiske kilder i forskningen på skillingsviser, se Strand 2016.

19. I *Ministerialprotokoll for Inderøy prestegjeld 1762–1802* finner vi navnet på mannen fra Inderøya som omkom på sjøen den 12. april: Niels Arntsen ble 57 år gammel. I *Ministerialprotokoll for Stadsbygd prestegjeld, 1751–1790* fins detaljene om likvideringen av Dorothea Brynjulfsdatter og om omstendigheten som førte til henrettelsen. Her er også dødsdatoen satt til 22. mai, og hennes fulle navn er oppgitt: Dordi Brynjulfsdatter Råsshållan. Saken om Dordi er også kort omtalt i Sørnes 2014 (190–195) og Rein 1999 (671); Buan (1995) har skrevet en dokumentarisk roman om Dordi hvor hun har sporet opp de strafferettslige dokumentene. Henrettelsen av Margretha Nielsdatter Halstad i 1775 er kort omtalt av Christensen (1993), og også hun har funnet rettsprotokoller i Statsarkivet i Trondheim som bekrefter detaljene i skillingsvisen.

SKILLINGSVISENS LAVSTATUS SOM KOMMERSIELL LITTERATUR. EN TENTATIV SJANGERBESKRIVELSE

Om sosiale motsetninger, kulturelt betinget klassekamp og «uhistorisk» samtidighet kan belyse hvordan skillingsvisene ble usynlige i litteraturhistorien, så forklarer det ikke hvorfor moderne forskere har forbigått disse tekstene, så her må vi lete etter alternative forklaringsmodeller. En mulig årsak er at skillingsvisene var åpenlyst kommersielle, og litteratur som underholdningsprodukt har aldri stått høyt i kurs blant litteraturvitere. En skillingsvise blottstiller sin egen salgbarhet, og på de fleste trykkene trår det kommersielle i *forgrunnen*, bokstavelig talt. Visen om båtulykken i Trøndelag har en tittelside preget av fete, dekorative typer i gotisk skrift, vanlig på skillingsviser helt frem til 1900. Mange trykk har små, enkle illustrasjoner i form av girlandere og vignetter i tresnitt eller xylografi. Vårt eksempel har en bord nederst, og dekorative englefigurer øverst på første verseside. Illustrasjonene er enkle, og de reflekterer sjelden selve innholdet, men omslagene på de fleste skillingsvisene er like fullt iøynefallende og har antakelig forsterket trykkenes salgbarhet.

Tituleringen på trykkene var et annet salgsfremmende virkemiddel. Den vanligste skillingsvisetittelen som går igjen på omslaget til mange trykk som et *da capo* er nettopp den vi møter i vårt teksteksempel: «En ny Vise», eller varianter av denne tittelen; «En aldeles ny Vise», «En helt ny Vise» – eller, for den litt ærligere skillingsviseproduzenten: «En ganske ny Vise».²⁰ Forsidene skulle trigge kjøpelysten til et publikum sultent på å konsumere dagsferskt materiale, og de lett gjenkjennelige titlene samt illustrasjonene og de fete typene var antakelig virkemidler for å fange blikket til et publikum som var i rask bevegelse i det offentlige rom og som kunne fristes til å stoppe opp ved en gateselger eller en markedsbod for å skaffe seg en ny vise hvis omslaget var innbydende.

Mange skillingsviseforfattere brukte også sensasjonelle titler. I vårt eksempel er det «Den Ulykkelige Hændelse»; andre varianter er «Det grusomme mord», «Den fryktelige ildebrand» og så videre. Oppsiktsvekkende titler er en gjenganger på nyhetsvisene som presenterte en aktuell hendelse (gjerne av morbid karakter) med tabloide overskrifter som vi kjenner fra den moderne klikkpressen. Titlene kunne ofte være lange og fungere som små, grusomme fortellinger – og hvis visen omhandlet en forbrytelse, kunne tittelsiden ligne en rettsprotokoll:

En Kort Betragtning over den gruesomme Tildragelse paa Gaarden Grønsvea i Leuthen Sogn paa Hedemarken, hvor en Pige, 14ten Aar gammel, som gruesomt havde faaet i Sinde at vilde tage sine egne Forældre af Dage, for siden at kunde raade sig selv desbedre, har overtalt en Dreng af elleve Aar, hvilken var i Huuset tilligemed Hende og var Hendes Søkende-Barn, for en Belønning af 40 Knappenaaler til at slaae sin Moster, hendes Moder først i Hovedet med en Øxe, hvilket skeede; da hun med Jern-Hakke gav det andet Slag, og continuerede siden indtil Konen efter over 30 slag døde, og siden af dem blev henlagt i Fæehuset, indtil Mandens Hiemkomst, som aabenbarede denne fæle Gierning.²¹

20. Gunnerussamlingen har minst sju slike «ganske» nye viser, se Molde 1981 (59).

21. Trykt i 1777, mangler trykkested (V box 40: 1186). Ifølge Sørnes (2014) het den unge jenta Randi Amundsdatter Grønnsveen, og i 1778, året etter at denne visen er trykket, ble 14-åringen torturert og henrettet for drapet på sin mor (227–236).

Eriksen (1986) skriver at de lange titlene peker mot den sterke påvirkningen fra muntlig kultur, hvor fortellingen fortsatte å ha en viktig rolle også etter at visene ble trykt (66). Men man kan også tenke seg at skillingsvisenes narrative titler var inspirert av internasjonale trykksaker: I England og på kontinentet var mange romaner fra 1700-tallet utstyrt med omfattende titler som avslørte deler av innholdet, jfr. for eksempel tittelsiden til Daniel Defoes *Robinson Crusoe* fra 1719. Utover på 1800-tallet ble det også vanlig å inkludere en prosatekst som innledning til visene, og spesielt nyhetsviser som omtalte kriminelle handlinger ble publisert som slike «kombinasjonstrykk».²²

Skillingsvisene har altså noen fellestrekk med romanen og andre prosasjangre, men den skiller seg åpenbart fra romanen med henblikk på trykkemåte og distribusjon. Visene var oftest uinnbundet og flyktige, publisert i store opplag og ofte trykket opp igjen hvis de viste seg å være spesielt populære. Den tyske sjangerbenevnelsen «flugblätter» (flyveblad) eller engelske «broadside ballads» (ballader i tverrformat) viser hvor vesentlig formatet og distribusjonen er for sjangerforståelsen. En skillingsvise var i konstant bevegelse, fra hånd til hånd. På mange av tittelsidene kan vi dessuten lese at skillingsvisen er «trykt i dette Aar», et virkemiddel som skal forsterke nyhetsverdien ytterligere, slik tilfellet er i visen om båtulynnen i Trøndelag – men frasen kan også forlenge levetiden på trykkene. Det fins mange eksempler i skillingsvisematerialet på viser som blir trykt opp igjen som «ferske», flere år etter førsteutgaven. De skillingsvisene som ikke henviser spesifikt til årstall på tittelsiden kan altså fortsette å være «En ny Vise, trykt i dette Aar» i det uendelige, som et hermetisert produkt uten datostempling.

En del skillingsviser har imidlertid en langt mer konsis omgang med tids- og også steds-henvisning i parateksten, og igjen er det verdt å trekke frem nyhetsvisene. Tittelbladet til visen om båtulynnen i Trøndelag oppgir både dato («1779 den 12te April») og brødrenes lokale tilhørighet («Gaarden Julstad paa Inder-Øen»). På tittelbladet til den nevnte visen om henrettelsen i 1775 leser vi at Margretha Nielsdatter Halstad er «dømt til at miste sit Hoved, som skal sættes paa Stage, men Legemet nedgraves i Jorden; hvilken velfortiente Straf hun skal udstaae ved Steenberget uden for Trondhiem i Februarii Maaned 1775». Den andre kvinnen, Dorothea Brynningsdatter, «er tildømt at halshugges med Øre, hovudet at sættes paa Stage, men Kroppen at nedlægges i Jorden, hvilket skal skje paa Røebergs-hougen sidst i Maji-Maaned 1777». Rettsprotokoller bekrefter at de respektive henrettelsene skjedde på stedene skillingsvisene oppgir, og at datoene for avrettingene var henholdsvis 22. februar 1775 og 22. mai 1777 (Sørnes 2014, 120, 194). Setningen «hvilket skal skje» i visene over antyder at de ble skrevet i anledning henrettelsene, og muligens brukt som annonser for å trekke publikum til skafottet. Skillingsvisenes kommersialitet antar her en grotesk karakter, men tekstenes aktualitet, detaljrikdom og pålitelighet gjør dem også til unike tidsvitner: Nyhetsvisenes påtrengende nærvær i samtiden kan og bør gi dem status som viktige historiske dokumenter om hvordan folk oppfattet samfunnsprosesser som har gått ut av tiden.

Hva så med formspråket i lys av sjangerens kommersielle fremtoning? I motsetning til middelalderballadene og de eldre, tradisjonelle folkevisene, er skillingsvisene vanskelige å definere med henblikk på form: En skillingsvise har sjelden refreng eller fast omkved,

22. For en diskusjon om begrepet «kombinasjonstrykk» i relasjon til viser om forbrytelser med prosainnledning, se Strand 2016 (14).

muligens fordi historiefortellingen, det narrative innholdet, vektlegges i større grad enn i balladene som ofte skulle akkompagnere dans. Lengden på en skillingsviser kunne være fra 10 til 30 vers, med store variasjoner. Visen om båtulykken i Trøndelag har 28 vers. De fleste skillingsvisene er skrevet i bunden form, ofte med enderim eller assonans, men metrikken synes mer eller mindre tilfeldig – eller så kan valget av rim eller rytme ha vært knyttet opp mot hvilken melodi som skulle akkompagnere visen. Visen om båtulykken i Trøndelag skal «Siunges med Melodien: Jesu søde Hukommelse, etc.», og forfatteren har valgt en enkel rytme og et rimmønster som følger melodien: «Det sig i Aar tildraget har / at trende Brødre, som her var: / De reiste ud fra Landet fort / deraf den Eene han kom bort.» Selv om det fins viser av høy litterær kvalitet, sorterer nok majoriteten av trykkene innenfor det vi kaller trivillitteratur, spesielt med hensyn til form. «Søde Engel, yndige Dukke!» trykt på sent 1700-tall, er et typisk eksempel. Her er det hjerte–smerte som står i sentrum, bokstavelig talt: «Gode Engel, rør mit Hierte / ved en kierlig Mine saa; / Thi det lindre kan min Smerte, / Lad mig ey mistrøstet gaae / Far nu vel, min søde Dukke! / Far nu vel, min søde Ven! / Nu maae jeg mit hierte lukke / Venter snart at komme igjen».²³ Gjennom et enkelt formspråk, med banale rim og sentimentale vendinger, brukes litterære formler for å skape gjenkjennelse hos leseren.

Hvordan skal så forskningen – både innenfor litteraturvitenskapen og andre fagfelt – forholde seg til det kommersielle aspektet ved skillingsstrykkene? Mitt forslag er at dette må undersøkes som sjangerspesifikke virkemidler på lik linje med virkemidlene i mer sofistikerte litterære tekster. Vi må våge å studere trykkene nettopp i lys av det kommersielle, som enkle tekster som har sirkulert i store kvanta. Det litterære formspråket i skillingsvisene, så vel som tema- og motivvalg, har blitt utarbeidet mer eller mindre uavhengig av den rådende oppfatningen av hva som konstituerer litterær kvalitet og originalitet, og det er også slik dette stoffet må studeres: Som et alternativt og derfor særegent litterært modus hvis oppvurdering i litteraturhistorien avhenger av at det undersøkes på egne premisser. Skillingsvisene har sirkulert i sitt eget kretsløp; de er farget, både språklig og innholdsmessig, av sin samtids oppfatning av hva som konstituerer populære og salgbare litterære uttrykksformer. Piø skriver at i studiet av skillingsviser må man «væk fra den rene og skære tekstfortolknings metode. Han må indse, at skillingsvisene ikke er kuriositeter, men *realiteter* i datidens folkelige åndsliv» (1969, 48). Trykkenes salgsfremmende tittelsider, det enkle språket og distribusjonsmåten, har utvilsomt ført til at en rekke fordommer har forplantet seg og blitt hengende ved sjangeren opp gjennom historien. Den skandinaviske sjangerbenevnelsen er et eksempel på en slik fordom: «Skillingsviser» henspiller på den lave prisen, som altså var en vesentlig del av salgbarheten – men det fins, så vidt meg bekjent, ikke en eneste skillingsstrykkprodusent som har forholdt seg til denne sjangerbenevnelsen. Dette gir bud om at man kan studere resepsjonen av skillingsvisene som et åsted for konstruksjonen av skillelinjer mellom det høye og det lave. Skillingsvisene har blitt redusert til trivillitteratur, som billige og ubetydelige trykksaker – mens i realiteten har de fungert som kulturuttrykk med en vesentlig betydning og utbredelse i samfunnet.

23. Fra «Tvende smukke og meget behagelige Nye Viiser» (V box 31: 921).

LITTERÆR PRODUKSJON, RESEPSJON OG TRADERING. SKILLINGSVISEN SOM EN HYBRIDSJANGER

En annen viktig årsak til at skillingsvisene har blitt stemoderlig behandlet av litteraturvitere, er at sjangeren ikke oppfyller forventningene man har til litterære tekster. De fleste skillingstrykkene mangler attribusjon, og en skillingsviseprodusent benevnes sjelden som forfatter.²⁴ Hvis en forfatter oppgis på tittelsiden, omtales vedkommende ofte i kraft av sin relasjon til den personen visen dreier seg om. En sørgesang i anledning dødsfallet til en ung mann i 1796, er «Under Sang forestillet af den Dødes Fader, Jacob Johanson Kiilen».²⁵ Visen om båtulykken i Trøndelag er «Sammensat af en Ungkarl ved Navn Gunder Taarbersen Giørstad», og nettopp angivelsen «sammensatt av» går igjen på mange trykk. Dette antyder en ydmyk holdning til det litterære eller historisk stoffet som visen behandler, og en skillingsviseforfatter kan slik lignes med en journalist eller en skrivebordsarbeider som plukker frem en faktisk hendelse og setter den sammen til en tekst.

I studiet av skillingsviser vil det være lite å hente for dem som insisterer på den romantiske idéen om en enkeltstående forfatters originalitet og enestående skaperkraft. I motsetning til mer litterære tekster har skillingsvisene vært allemannseie; de har blitt skapt og omskapt i brukssituasjoner. Traderingen av visene er ofte situasjonsbetinget: Voggeviser, drikkeviser, avskjedsviser, sjømannssanger, rallarviser. Situasjonene kan være av privat art, eller dreie seg om mer embetsmessige anliggender. De to tidligere nevnte henrettelsesvisene er spottesanger skrevet i forbindelse med offentlige avrettelser. Visene mangler attribusjon, men perspektivet ligger hos de «bodfærdige synderinder» på dødens terskel, slik som Dorothea Brynningsdatter som ble dømt for å ha drept tre spedbarn: «Nu jeg for Øxen knæle maae, Mit Hoved skal paa Stage staae / Til Varsels-Tegn for andre. / Dog Kroppen lægges ned i Jord, / Jeg for min Synd og trende Mord, / En mindre Straf kan vente, / Jeg større den fortiente». Både jeg-stemmen og bruken av presens er litterære virkemidler for å skape en melodramatisk effekt, men vi kan likevel ikke utelukke at disse visene ble sunget av publikum som var til stede ved skafottet, og at det slik sett er snakk om leilighetsdiktning.

Visen om båtulykken i Trøndelag handler om en ulykke som tilfalt privatpersoner, og noen av versene antyder at den kan ha blitt sunget i begravelsen til den avdøde: «I som hans Forældre er, / og havde eders Søn ret kjær, / Skulde see ham at drage hen, / men ikke komme meer igjen» – men i og med at den har blitt produsert som et trykk, vet vi likevel at visen ble solgt og sunget, antakelig til trøst og advarsel. De ti siste versene er moralprekener om alle tings forgjengelighet («Memento mori») og om å utstå å bli tuktet av Gud for så å få sin lønn i himmelen. Visen forutsetter et religiøst felleskap, men dette utelukker ikke verdslige anliggender. I siste vers nevnes konkrete nyhetshendelser fra året 1779 for å

24. Her må det imidlertid nevnes at en rekke kjente norske forfattere skrev skillingsviser. Ivar Aasens første tekster på trykk i 1833 var to skillingsviser (Grepstad 2013, 5); Henrik Wergeland og Bjørnstjerne Bjørnson bidro også med litterære varianter innenfor sjangeren: Gunnerusbiblioteket har minst to nyhetsviser fra henholdsvis 1839 og 1853 som er attribuert til disse. Se Molde 1981, xi–xiii. Det fins også eksempler på forfattere som greide å leve av å skrive eller trykke skillingsviser, og hvis navn i ettertiden har blitt nært forbundet med sjangeren. Av disse er Edvard Storm (1749–1794) og Theodor Rose (1839–1924) blant de mest kjente.

25. Trykt i Bergen, 1796 (V box 34: 1001).

belyse at man må akseptere sin skjebne: «Exempler har vi mange saa, / Som har og hendt i dette Aar, / Der har nu skeed med Ild og Vand: / I Trondhiem blev og myrdt en Mand». Denne *heterogeniteten* – kombinasjonen av private og offentlige anliggender, og tilstedeværelsen av det spesifikke og det generelle i en og samme tekst – er et helt unikt sjangertrekk ved de nyhetsformidlende skillingsvisene.

Skillingsvisen om båulykken i Trøndelag samt visene om de to botferdige synderinder, fins antakelig i kun én utgave. De skildrer lokale hendelser og hadde sannsynligvis et begrenset nedslagsfelt. Det er imidlertid likeså vanlig å finne to eller flere ganske ulike utgaver av en og samme vise, og de ulike variantene peker mot et ideal om kollektiv produksjon som igjen antyder hvordan skillingsvisene har én fot plantet i muntlig og én i skriftlig diktning. Før trykkpressens etablering sirkulerte visene i en muntlig tradisjon, og traderingen har satt sitt preg på tekstene også etter at de havnet i trykken: Fortellingen fortsatte å ha en viktig plass i visene, og den prosaiske stilen «forurenses» den poetiske formen – samtidig som den fortellende stilen altså er et avtrykk fra den muntlige overleveringen som fortsatte å prege sjangeren inn i moderne tid. Visene videreførte bruken av minnetekniske virkemidler som repetisjon og enkel rim og rytme. Den sentimentale diskursen i mange av skillingsvisene kan også betraktes i forlengelse av den muntlige traderingen, hvor sterke følelser og melodramatiske vendinger var virkemidler for å skape emosjonelle reaksjoner hos publikum under fremførelsen.

Det enkle formspråket er et vesentlig avtrykk fra den muntlige overleveringen, og dette har antakelig medvirket til at skillingsvisene er blitt betraktet som døgnfluer – flyktige tekster som mangler de litterære kvalitetene som gir pallplass i en nasjonallitterær kanon. Men er det ikke like riktig å si at selve traderingsaspektet kompliserer skillingsvisenes status som forgjengelige tekster? I kraft av sin posisjon som en enormt populær musikalsk uttrykksform, hadde mange skillingsviser en betraktelig lengre levetid enn en del andre populære sjangre. De fleste skillingsvisene henviser til kjente melodier på tittelsiden. «I en sal på hospitalet» ble sunget på melodien til den kjente «Elvira Madigan». Ofte ble det vist til to alternative melodier som begge kunne appliseres, eller så kunne det stå at visen skulle «siunges paa sin egen velklingende melodie».²⁶ En del av disse melodiene har gått tapt i dag, og som vi har sett hadde nyhetsvisene noe begrenset traderingspotensial. Men mange av skillingsvisene blir fremdeles sunget, flere hundre år etter at de ble publisert. Om *trykkene* var flyktige, så levde og lever skillingsvisene på folkemunne, og denne bestandigheten plasserer skillingsvisene i en særstilling i norsk kulturhistorie.

I studiet av skillingsviser må altså kommunikasjonssituasjonen tas med i betraktning, og også her har forskningen vært unnfallden. Visene er til dels et medium for nyhetsformidling, dels skjønnlitterær tekst, dels en viktig musikkform – og den muntlige traderingen er risset inn i hvert eneste vers av skillingsvisene vi har bevart. Denne *hybriditeten* – det transmediale aspektet ved skillingsstrykkene – gjør studiet av skillingsstrykk krevende, og kan også bidra til å forklare hvorfor sjangeren er forsømt i forskningen. En studie av skillingsviser forutsetter kunnskap om folkeminne og folkloristikk; musikkhistorisk kompetanse

26. Bare unntaksvis har skillingsvisene musikalsk notasjon innskrevet på tittelbladet, og da som oftest som *siffernotskrift*, et notasjonssystem som tar utgangspunkt i psalmodikon, et enkelt og primitivt strenginstrument som ble brukt for å forenkle traderingen av salmer og viser. Den musikalske traderingens betydning for skillingsvisene har stått sentralt i svensk forskning gjennom pionerarbeidene til Olrog (1957/2011) og Jersild (1968 og 1975).

og kjennskap til performative teorier; oversikt over litteraturhistorien og en bred sjangerforståelse; kunnskap om idéhistorie, mediehistorie, trykkehistorie og bibliografi; historisk kunnskap, både lokalhistorie, nasjonal historie og internasjonal historie. En enkel, men like fullt viktig konklusjon er at man må være flere forskere om å undersøke visene. En tverrdisiplinær tilnærming vil kunne fange opp denne hybriditeten som kjennetegner skillingsvisene og øke forståelsen for hvilken rolle sjangeren har spilt i samfunnet og i den norske kulturarven.

EN VEI VIDERE FOR FORSKNINGEN PÅ SKILLINGSVISER. DIGITALISERING AV KULTURARVEN

Marginaliseringen av skillingsvisene i forskningen, fra 1800-tallet og frem til i dag, er i høyeste grad en forsømmelse av viktig kulturarv. Like fullt fins det en mer sympatisk inngang til å forklare hvordan en akademisk overseelse har kunnet finne sted over så lang tid: Skillingsvisene har ikke blitt prioritert på kuratornivå, og materialet er i stor grad utilgjengelig. Trykket jeg har brukt som hovedeksempel befinner seg i Gunnerusbibliotekets sivalsamling i Trondheim, hvor det ligger i en syrefri konvolutt i bibliotekets hvelv. For å bestille en av Gunnerusbibliotekets skillingsviser, må man bruke Hanna Sofie Moldes trykte katalog (1981) – den eneste oversiktlige katalogoversikten i Norge – men her er visene kun sortert på tittel og førstelinje. Hvis man ønsker å se på et større korpus, eller skillingsviser fra en spesifikk periode, må man bruke lang tid på å gå igjennom katalogen, som dessuten inneholder en del hull.

De øvrige samlingene av skillingsviser i Norge er preget av en enda større grad av utilgjengelighet. Nasjonalbiblioteket har en betydelig samling av cirka 5000 skillingsviser, men ingen overordnet oversikt over samlingen, og forskere og andre interesserte må bruke lang tid på å finne ett enkelt trykk. Norsk Folkeminnesamling ved UiO har en samling på cirka 1000 skillingsviser som er spredt i arkivskap på Institutt for kulturstudier og orientalske språk. Den største samlingen i Norge, og også i Skandinavia, befinner seg på Glomdalsmuseet i Elverum: Væringsaasens samling inneholder i overkant av 20 000 viser, en god del av disse av dansk opprinnelse, og hele det store arkivet fremstår per i dag som utilgjengelig. Skillingsvisene er spredt på ulike institusjoner – og ofte også i ulike samlinger innenfor en og samme institusjon – og så lenge det store korpuset ligger bortgjemt i bokser i bibliotekenes hvelv, vil de aldri bli gjenstand for omfattende forskning og interesse. Så hvordan kan man gjøre arkivene tilgjengelige og dermed legge til rette for at det kan forskes på skillingsviser i Norge?

Det fins egentlig bare én mulighet, men den er til gjengjeld progressiv og løfterik: Man må digitalisere de ulike samlingene og forene dem i en nasjonal database av skillingsviser. Argumentene for digitalisering av akkurat disse tekstene er mange. Digitalisering vil sikre at skillingsvisene ikke går tapt for fremtidige generasjoner; det sikrer at trykk som kun fins i én utgave ikke forsvinner, og det ivaretar trykk som er skjøre på grunn av dårlig papirkvalitet. Mange forbinder digitalisering med å fjerne seg fra det fysiske objektet, men i de fleste tilfeller skjer det motsatte: I en database kommer man tett på det historiske trykket som er scannet i original; man har mulighet til å zoome inn og ut av tekstsiden, og man kan studere alt fra illustrasjoner til trykkemåte, annotasjoner, skrift og noter.

Digitalisering muliggjør også sammenligninger på tvers av samlingene. Gunnerussamlingen i Trondheim inneholder skillingsviser trykt i 39 norske byer snarere enn kun trykk fra Trøndelagsregionen; det samme gjelder trykkene i de andre samlingene, og det gir derfor ikke mening å behandle samlingene lokalt: Vi trenger en felles, nasjonal database av skillingsviser, for bare slik kan vi datere de visene som er udaterte, stedfeste hvor de er trykket, studere ulike varianter av en og samme skillingsviser, og finne attribusjon der det er mulig. Eksistensen av store, internasjonale digitaliseringsprosjekter (slik som *English Broadside Ballads Archive* ved UCSB) gir også muligheter for internasjonal komparasjon: Man kan undersøke likheter og ulikheter i distribusjonsmønster og utbredelse, studere hvordan europeisk skillingsvisestoff har blitt omformet lokalt, og stadfeste hvilke viser som har blitt kolportert på tvers av landegrensene. En digitalisering av de norske skillingsvisene vil også kunne legge grunnlaget for ny kunnskap om nordisk kulturutveksling fra den tidligmoderne perioden og fremover. I Danmark og Sverige har man kommet lenger med å forske på skillingsviser, men heller ikke her er det gjennomført noen storstilt digitalisering. En nasjonal database av skillingsviser vil derfor kunne bli den første av sitt slag i hele Skandinavia, og kan fungere som et springbrett til samarbeid med forskere fra våre naboland.

En database av norske skillingsviser vil ikke kun komme forskere til gode. Det vil være like viktig å nå frem til et mer allment publikum, og også her står skillingsvisene i en særstilling. I denne artikkelen har jeg diskutert hvorfor det er forsket så lite på skillingsviser i Norge, men det som gjenstår å påpeke er at *formidlingen* av skillingsviser har vært sterk her til lands – fra Alf Prøysens innsamlingsprosjekt gjennom *Magasinet for alle* på 1950-tallet til de populære plateutgivelsene «Frem fra glemselen» med Helge Borglund og Rita Engebretsen på 1970-tallet og arbeidet til Velle Espeland og Elin Prøysen i Visearkivet frem mot 2000-tallet: Skillingsvisetradisjonen har blitt forvaltet av engasjerte formidlere, og mange av visene lever videre på folkemunne. I en tid hvor forskningsformidling står høyt i kurs vil en digital database av skillingsviser befinne seg i en særstilling hva angår å minske gapet mellom academia og allmennheten. Databasen kan ha musikkinnspillinger der vi kjenner melodier, og musikere og andre interesserte vil ha mulighet til å finne materiale som kan legge grunnlaget for mange spennende musikalske prosjekter som sikrer at traderingen av skillingsviser består og endog forsterkes i fremtiden. Studenter kan settes i sving med semesteroppgaver om visene, og slik tilegne seg grunnleggende kunnskap om bibliografi og omgang med historisk materiale. Lærere kan endelig finne litterære tekster fra den tidligmoderne perioden som er enklere for elever å forstå og analysere enn mye av den kanoniserte litteraturen fra samme periode. Og kanskje kan en genealog eller en lokalhistoriker undersøke historien om tre brødre fra Inderøya som kom ut for en dramatisk båttulykke i april 1779. Gjennom fremtidige forskningsprosjekter og en storstilt digitalisering av skillingsvisene må litteratur- og kulturhistorien skrives på nytt, for å slik gi plass til en viktig og forsømt del av vår kulturarv.

OPPLYSNINGER OM FINANSIERING

Artikkelen er skrevet med støtte fra Det faglitterære fond, og fra Norges Forskningsråd, prosjektnr. 274952

LITTERATUR

- Aksdal, Bjørn, Klemet A. Buljo, Andreas Fliflet og Anton Løken. 1998. *Trollstilt. Lærebok i tradisjonsmusikk*. Oslo: Gyldendal Undervisning.
- Alver, Ivar. 2003. «Nyhetskillingviser og sanger som omhandler norsk-svenske relasjoner». *Studia Musicologica Norvegica*, 01(29): 96–140.
- Amundsen, Svein Schröder og Reimund Kvideland (red.). 1975. *Emigrantviser. Samla av Svein Schröder Amundsen og Reimund Kvideland*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Buan, Karin. 1995. *Dordis veg til skafottet*. Trondheim: Snøfugl forlag.
- Christensen, Kari. 1993. «Skillingsviser og Liigvers. Kvinnestemmer fra en svunnen tid». I *Til Opplysning. Universitetsbiblioteket i Trondheim 1768–1993*, redigert av Harald Nissen og Monica Aase, 178–184. Trondheim: Tapir Forlag.
- Dahl, Willy. 1981. *Norges litteratur*, bind 1. Oslo: Aschehoug.
- . 1986. *Trivialiteter. Fra den norske masselitteraturens historie*. Oslo: Aschehoug.
- Danielson, Eva. 2015. «Att försörja sig på skillingstryck». I *Tryckta Visor. Perspektiv på skillingstryck som källmaterial*, redigert av Märta Ramsten, Karin Strand og Gunnar Ternhag, 19–38. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Eggen, Arnfinn (red.) 1981. *Vaagn op Arbeider! Tiden er nær. Skillingsvisa i arbeidarkampen*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Eriksen, Torunn (red.). 1981. *To skilling for en sang. Folkelige viser i Nord-Norge. Et utvalg skillingstrykk ved Torunn Eriksen*. Tromsø: Universitetsforlaget.
- . 1986. *Skillingsviser. En analyse av folkelige viser, basert på samlinger av skillingstrykk fra Nord-Norge*. Masteravhandling. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Espeland, Velle. 2007. «Vandringssongar og tiggjarviser. Song og identitet nederst på rangstigen». *Norsk Folkeminnelags Skrift* 21, 58–72.
- Gjøstein Blom, Adel. 1977. *Folkeviser i arbeidslivet. En analyse av visenes funksjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grepstad, Ottar. 2013. *Bibliografi over Ivar Aasens publiserte skrifter*. Ørsta–Volda: Nynorsk Kultursentrum.
- Gunnes, Helga. 2008. *I tonene er tårer, i ordene er sukk. Sentimental skillingsvisesong som meningsfull musikkutøving i dag*. Masteravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hognestad, Karin-Helene R. 2000. «Det trykte ord. Bokens historie i Norge». I *Til Opplysning. En skriftserie fra Universitetsbiblioteket i Trondheim*. Trondheim: Universitetsbiblioteket.
- Jacobsen, Gunnar. 1983. *Norske boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640–1940*. Oslo: Grafiske Bedrifters Osloforening.
- Jersild, Margareta. 1968. *Melodier till äldre skillingtrycksvisor. Studier rörande meloditradition och melodibyte i svensk folklig vissång*. Stockholm: Libris.
- . 1975. *Skingstryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Stockholm: Libris.
- Kjus, Audun. 2010. «Eksempelet Sofie Johannesdatter». *Tidsskrift for kulturforskning* 9 (2): 91–101.
- Lönnroth, Lars. 1978. *Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till ABBA*. Stockholm: Prisma.
- Melhus, Alf C. 1943. *Tyge Nielsson. Norges første boktrykker. Til 300-årsjubileet for de eldste norske boktrykk*. Oslo: Halvorsens Bokhandel og Antikvariat.
- Ministerialprotokoll for Inderøy prestegjeld 1762–1802. 730/LO273. Arkiveret, Statsarkivet i Trondheim. Digitalarkivet.no.
- Ministerialprotokoll for Stadsbygd prestegjeld, 1751–1790. 646/LO605. Arkiveret, Statsarkivet i Trondheim. Digitalarkivet.no
- Moe, Jørgen. 1840. *Samling av Sange, Folkeviser og Stev i Norske Almuedialekter. Norske Nationalmelodier, saml. ved L. Lindeman*. Christiania: Mallings Forlag.
- Molde, Hanna Sofie. 1981. *Skillingsviser 1558–1951 i Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek*. Trondheim: Universitetsbiblioteket i Trondheim.

- Munch, Peter Andreas. 1848. *Norske Viser og Stev i Folkespråket*. Christiania: Mallings Forlag.
- Olrog, Ulf Peder. 1957 (red. Mathias Boström, Märta Ramsten og Karin Strand). 2011. *Studier i folkets visor. Av Ulf Peder Olrog*. Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Piø, Iørn. 1969. *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770–1821 og samtidens syn på genren*. København: Københavns Universitets fond til tilvejebringelse af læremidler.
- Prøysen, Elin (red.). 1973. *Folkelige viser: Et udvalg folkelig sangtradisjon fra Alf Prøysens samlinger*. Oslo: Aschehoug.
- . (red.). 2007. *Sangene i våre hjerter*. Oslo: Damm.
- Rein, Kristoffer. 1999. *Stadsbygd. Ei bok om bygda og folket fra fjern fortid og frem til 1980-åra*, bind 2. Trondheim: Wennbergs trykkeri.
- Solberg, Olav (red.). 1996. «O Sørgelige tider! O trengende stand». *Krigsviser og andre skillingsviser frå Stryn*. Gjøvik: Aschehoug og Norsk Folkeminnelag.
- Storsve, Stein. 2002. *Vestfoldhistorie for en skilling (1841–1951)*. Tønsberg: Færder forlag.
- Strand, Karin. 2016. *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingstryck*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Sørnes, Torgrim. 2014. *Mørkets gjerninger. De henrettede i Norge 1772–1782*. Sandnes: Commentum forlag.
- Wrangel, Evert. 1894. «Några ord om folkets visor i uppteckningar och skillingstryck». *Samlaren* 15, 60–78.
- . 1895. «Hvad folket sjunger». *Nordisk tidskrift*, 239–266.